

Doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar, profesoară de literatură universală și comparată, șefa Centrului Științific Didactic Literatură Universală și Comparată, Facultatea de Litere, USM. Domenii de interes: postcolonialismul și postcomunismul; problema canonului literar și revizionismul cultural; literatura și noua geografie identitară; noile orientări și școli teoretice ale științei literaturii; teoria literară feministă și Gender Studies; teoriile empirice ale literaturii și poeticele cognitive; literatura și antropologia culturii; cercetări teoretice ale actului lecturii și relecturii. Autoarea unei serii de studii și articole dedicate procesului literar contemporan.

Tatiana CIOCOI

„SEROTONINA” LUI MICHEL HOUELLEBECQ: UN ROMAN AL „INFERNULUI CAPITALIST”

Cel de-al șaptelea roman al lui Michel Houellebecq, apărut în primele zile ale anului 2019 și devenit imediat „senzație culturală”, se întitulează *Serotonină*, indicând, prin antonomază, ideea de fericire și planul ei de percepție în vremurile noastre de ultraraționalism științific. Dacă Houellebecq ar fi optat pentru noțiunea banală și sentimentalistă de fericire, interpretarea titlului ar fi comandat o disertație pe tema acestei categorii fundamentale a tuturor filosofilor și teologilor care și-au luat sarcina de a-i conferi sens și măreție proiectului uman în existență. Dar Houellebecq nu face parte din tagma gânditorilor inspiratori de idealuri înălțătoare, el creează din zgura postmodernă și pentru uzul acestei umanități tehnice și informate, semnaleză epicriza spiritualității omului, redevenit, în sfârșit, ceea ce a fost dintotdeauna: un organism biologic avansat la stadiul de mamifer sapiențial. Odată cu apariția și dezvoltarea endocrinologiei, pe la mijlocul secolului trecut, orice încercare de a sublima comportamentul uman, de a-l ridica din animalitatea sa primordială

spre idealuri celeste și virtuți superioare, a căror realizare justifică misiunea sacră a omului pe pământ, dimpreună cu inspirația de geniu și cruzimea cea mai ordinară, toate aceste opere de umanism, în sensul strict al termenului, și-au ruinat autoritatea și valoarea în fața descrierii mecanismului endocrin, care reduce sufletul omenesc la o reacție biochimică de secreții hormonale. Serotonina – o știe orice diletant în științele corpului – este hormonul fericirii, devenit celebru mai cu seamă datorită lui Paulo Coelho și romanului său *Veronica se hotărăște să moară* (1998), decât acțiunilor propagandistice ale industriei farmaceutice sau ale psihiatriei contemporane. Expansiunea cercetărilor în domeniu a produs, pe lângă câteva generații de antidepresante și depresivi dependenți de acestea, o serie de lămuriri, cât se poate de fundamentate și convingătoare, cu privire la „abisurile insondabile” ale psihicului uman. Iată, bunăoară, noua definiție a fericirii, propusă de Loretta Graziano Breuning, profesor la Universitatea din California, în cartea *Hormonii fericirii* (2017), devenită

peste noapte virală în întreaga lume, ca orice produs al Văii de Silicon: fericirea este „un cocktail din (4) substanțe neurochimice”, în care „dopamina caută recompensa, endorfina ignoră durerea fizică, oxitocina construiește relațiile sociale, serotonina obține respectul” [1, p. 20]. Magistral și pe înțelesul tuturor, sentimentul stufos al beatitudinii se sprijină pe patru piloni cardinali și indestructibili de-a lungul evoluției speciei umane, dar nu acest „sistem arhitectonic” a transformat cartea într-un text mesianic, ci promisiunea autoarei că acel organ intangibil care este creierul uman poate fi dresat să producă hormonii fericirii la discreție, promisiune pe care Loretta Breuning o realizează, bănuim, cu mare profit, în conferințe, video, bloguri, podcasturi, infografică, slide show-uri și programe de training menite să-i ajute pe oameni „să facă pace cu animalul din ei”. Într-un capitol separat al sus-numitei cărți, Breuning face vădită relația „animalului din noi” cu serotonina: „Respectul din partea celor care îl înconjoară îi oferă omului sentimentul confortului, deoarece anume respectul contribuie la secreția substanței neurochimice numită serotonină. Satisfacția primită îl motivează pe om să caute surse suplimentare de generare a respectului semenilor săi. În ultimă instanță, aceasta asigură creșterea perspectivelor de supraviețuire a omului. Probabil, voi nici nu bănuși acest lucru, dar dacă ați privi cu atenție, ați putea observa cum funcționează această schemă în natură. În lumea animalelor, obținerea recunoașterii din partea grupului, sporește, în mod cert, șansele de transmitere a ADN-ului. Animalele tind să domine în grup sau în turmă, deoarece serotonina sintetizată în

acest proces le provoacă sentimentul de satisfacție. În același timp, animalele evită conflictele, fiindcă înțeleg, la nivel subconștient, că ele provoacă durere. Creierul mamiferelor întotdeauna caută confortul și în permanență tinde să evite emoțiile negative provocate de durere” [1, p. 74].

Așadar, serotonina nu este echivalentul semantic absolut al fericirii, ci doar una din condițiile acesteia, fără îndoială, esențială, din moment ce întreaga narațiune romanescă (dar și istorică) se organizează în jurul acestei experiențe sensibile. Titlul romanului – *Serotonină* – criptează un substrat sociologic latent, în care poate fi „citită” tema fericirii omului occidental, mai exact, a „bărbatului occidental alb și educat”, care și-a pierdut poziția dominantă, acordată, în vechiul umanism, virilității și virtuților ei, iar, odată cu aceasta, și respectul de sine. La nivel de individ, în cazul de față, la nivelul personajului narator al romanului, ce poartă un nume derivat de la onomastica feminină (și nu invers, ca în tradiția greco-romană), ca expresie a virilicidului (termen direct proporțional „femicidului”, propus de Houellebecq), serotonina este indicatorul unei răni narcisice enorme, nici odată acceptată sau cel puțin admisă ca doliu după fallocentrism, iar extrapolată asupra societății franceze sau, și mai larg, asupra societății vest-europene, ea traduce insatisfacțiile, deriva și regretele tacite ale unei lumi care și-a pierdut poziția de civilizație dominantă.

Este interesant de remarcat că precedentul roman, *Supunerea* (*Soumission*[2015]), care a făcut senzație cu profeția sa exagerată a viitorului musulman al Europei, constata, de fapt, aceeași maladie a bărbatului occidental,

invidios pe cratofania atât de riguros menținută și ritualizată în cultura islamică. Este poate și mai interesant de observat, dar numai în trecut, că termenul „islam” se traduce din arabă prin „supunere”. Scenariul distopic al Franței anului 2022, când în urma scrutinului electoral în fruntea statului ajunge primul președinte francez de origine arabă, a sustras atenția criticilor și a cititorilor de la mesajul profund al romanului, care lasă să se înțeleagă că, în sinea lor, bărbații nu au renunțat niciodată la zeificarea primitivă a puterii și la expresia ei imediată în sexualitatea dominantă și că anume această pervertire liberală și democratică a ordinii arhaice va aservi occidentul slab doctrinei puternice a islamului. *Supunerea* este astfel mai mult decât o interogație pe tema fericirii omului occidental, ea este, implacabil, un răspuns formulat cât se poate de clar: „culmea fericirii umane constă în supunerea cea mai absolută. (...) Supunere a femeii față de bărbat (...) și supunerea bărbatului față de Dumnezeu, așa cum o prezintă islamul” [2, p. 260].

Supunerea și Serotonina, iar la rigoare s-ar putea demonstra că și celelalte cinci romane anterioare, gravitează în jurul uneia și aceleiași teme centrale, revelându-i straturile de semnificații din perspective diferite, care însă conduc obsesiv la aceeași dezolantă concluzie: imposibilitatea fericirii într-o civilizație ajunsă în faza ei de supraorganizare, abundență și sațietate. Anticipând rezultatele studiului behaviorist pe care îl propune Houellebecq în ultimul său roman, iată principala teză a viziunii sale defetiste asupra lumii occidentale: „nimeni niciodată nu va mai putea fi fericit în Occident, (...) niciodată, astăzi noi trebuie să

considerăm fericirea drept un vis din vechime, pur și simplu, pentru fericire nu se mai întrunesc condițiile istorice” [3, p. 102].

Ambientat, de astă dată, în mediul funcționarilor din domeniul agriculturii, romanul problematizează unul dintre cele mai controversate subiecte ale mediilor occidentale: „consecințele, pe termen lung, ale manipularii genetice a plantelor”, „rolul distructiv și letal al pesticidelor”, „agricultura intensivă, bazată pe exploatarea gigantescă și maximizarea randamentului la hectar”, pe scurt, ceea ce în limbajul birocratic al Uniunii Europene se numește „agricultură inteligentă”. Trebuie să recunoaștem că Houellebecq este extrem de documentat, fapt care determină, în mare parte, enorma sa priză la publicul de azi (nu mai puțin documentat), care își regăsește, în această „proză științifică”, toate neliniștile, preocupările, tensiunile și angoasele existențiale transferate într-un univers narativ fictiv și, prin definiție, compensatoriu. Fie că e vorba despre turismul industrial/ sexual și „principiul contabil al artei contemporane”, *Platforma* (2001), despre publicitate, consumism și reificare ca „simbol al distrugerii generale a speciei umane”, *Harta și teritoriul* (2010), sau posibilitatea salvării omenirii printr-o mutație genetică radicală, *Particulele elementare* (1998), Houellebecq pătrunde, cu o subtilă și necruțătoare intuiție, în cele mai dureroase manifestări individuale și colective ale comportamentului speciei evolute în post-umanism. *Supunerea* (iarăși *Supunerea!*) este, din perspectiva acestei sensibilități organice, metoda sau crezul profund al scriitorului, pe care îl va exprima, în *Harta și teritoriul*, una din sesiile sale literare: a fi artist „însemna înainte

de toate să fii *supus*. Supus unor mesaje misterioase, imprevizibile, care, în lipsă de ceva mai bun și în absența oricărei credințe religioase, se cuveneau calificate drept *intuiții*; niște mesaje poruncitoare, care se afirmau într-o manieră imperioasă, categorică, fără a-ți lăsa nici cea mai mică posibilitate de a te sustrage – sau doar cu riscul de a-ți pierde orice noțiune de integritate și de respect față de tine însuși” [4, p. 76]. Ceea ce ar mai fi poate de remarcat în legătură cu această intuiție adâncă a realității socio-economice și culturale a capitalismului târziu este că Houellebecq respinge logica duplicitară a postmodernismului, care critică sau doar subminează, fără a-și putea imagina existența în afara realității criticate: în romanele lui Houellebecq nu există „supraviețuitori” și nici speranțe pentru cei intrați în „infernul capitalist”.

Istoria lui Florent-Claude Labrouste, personajul narator din *Serotonină*, este povestirea arhetipală a falimentului omului occidental, al cărui „portret robot” eroul, sau mai curând anti-eroul cărții, îl schițează după propriile trăsături: „omul occidental în floarea vârstei, la adăpost de nevoi pentru câțiva ani, fără apropiați și fără prieteni, golit de proiecte personale ca și de interese veritabile, profund decepționat de viața sa profesională anterioară, trecut, în plan sentimental, prin experiențe variate, care au avut în comun faptul de a se întrerupe, golit, până la fund, atât de rațiunea de a trăi, cât și de rațiunea de a muri” [5, p. 87].

Acest ratat superior, provenit din „clasa medie superioară”, foarte instruit (îl citează din memorie pe Cioran și ține lungi disertații pe marginea lui Schopenhauer, Proust, Mann și a „falimentului oricărei idei de cultură euro-

peană”), și cu mai bine de jumătate de milion de euro moștenire în cont și un Mercedes G 350 ediție limitată în posesie, decide „să dispară” din mediul social, așa cum mai făcuse până la el pirandellianul Mattia Pascal (Ilfú-Mattia Pascal[1904]). *Dispariția* lui Labrouste nu este însă rezultatul unui hazard, a unei ocazii de „a șterge trecutul” și a experimenta o nouă viață, nu este nici măcar o ipoteză teoretică, pe cât de absurdă, pe atât de tentantă, prin care Pirandello le demonstra contemporanilor săi încă optimiști imposibilitatea existenței „fără un trecut și fără o identitate concretă”. Soluția îi este sugerată de un documentar intitulat „Dispăruți de bună voie”, pe care non-eroul nostru o verifică pe internet – și cui, dacă nu acestei entități superinteligente, i-ar mai putea adresa întrebări omul Comunității Online? – cu rezultatul absolut stupefiant (și, apropo, verificabil) că, anual, mai mult de două sute de mii de francezi decid să-și părăsească familiile și responsabilitățile sociale, deoarece legislația națională protejează acest drept la libertatea individuală și „nu consideră că abandonul familiei ar constitui un delict”.

Houellebecq lasă fără comentarii, cu excepția celui juridic, acest nou obicei al francezilor, însă „dispariția voluntară” reprezintă corolarul unei întregi direcții de studii și documentare sociologică, de la Elias, Weber, Durkheim, Ricoeur și până la mai tinerii Ehrenberg și Donegani, care au semnalat, în repetate rânduri și în nenumărate cărți, evoluțiile covârșitoare ale raportului individului occidental față de sine, față de familie, de autoritate, valori, norme, repere politice, credințe colective și religioase, care relevă,

la toate aceste niveluri, o fractură profundă și probabil ireversibilă a materiei identitare. De fapt, dispariția lui Labrouste nu este decât un pretext de a nara fenomenologia propriei crize identitare, o „poveste de viață”, cum ar fi spus Alain Ehrenberg, care explica, atât de convingător încă în 1998 (*La fatigued'être soi. Dépression et société*), legătura dintre imperativul sclerote ale culturii performanței, abandonarea credinței în modelele culturale tradiționale sau permanenta refacere a rutinei generată de frecvența schimbare a locului de muncă (implicit, de trai, mediu, climă etc.) și creșterea consumului de antidepresante, droguri și psihoterapii menite să aline „suferința de tine însuși”. Florent Labrouste trăiește și el cu ajutorul psihotropilor, iar romanul începe (și se termină) cu o invocare a comprimatelelor de Captorix, așa cum Homer și cei care l-au imitat invocau Muza dăătoare de curaj și inspirație, Labrouste-naratorul se adresează acestei ultime generații de antidepresante – „o comprimată mică, albă, ovală, divizibilă” –, „care-i ajută pe oameni să trăiască, sau cel puțin să nu moară – un timp oarecare” [5, p. 346]. Inserția sau, mai precis, invazia medicamentelor psihotrope în lumea romanului contemporan demonstrează nu atât o prețiozitate stilistică sau o convenție retorică, cum erau „paradisurile artificiale” pentru decadenți, cât o înspăimântătoare familiaritate a omului contemporan cu această medicație a durerilor de conștiință, un reflex condiționat de epocă și devenit o banalitate plată ca pastila Soma pentru eroii distopiei lui Huxley („Minunata lume nouă” [1932]), prescrisă pentru a „alunga orice sentiment sumbru”. Ceea ce Huxley își imagina drept viitor previ-

zibil, dar puțin probabil, făcându-l să adopte, pe plan artistic, rețetele SF-ului, pentru Houellebecq reprezintă realismul cel mai negru al timpului, pe care autorul, descendent al civilizației imaginii, îl livrează esteticii voyeriste a ororii, cu toată forța fascinației ei negative. Nimic nou sub soarele artei, în afară, poate, de obiectul urâtului, care nu mai trebuie să exhibe plăgi purulente sau corpuri eviscerate pentru a înfiora simțurile.

O viață de om, cu tot ce presupune această în sens sentimental, – amintiri, poze, cărți, scrisori, acte –, redusă la 1100 de grame, – greutatea unui MacBook Air, „un paralelipiped subțire din aluminiu mat” – este, poate, cea mai sugestivă metaforă minimalistă a acestei lumi reificate și emoțional austere. De altfel, romanul gravitează în jurul ideii de „regresie a Occidentului în stadiul oral”, pe care-l psihanalizează la nivel macro-contextual, în abundența de produse alimentare și emisiuni culinare, în varietatea restaurantelor și a bucătărilor propuse, în consumismul bulimic (inclusiv, al memoriei), în acumulare, cumpărare, stocare, înghițire, degustare și alte acțiuni similare, toate indicând la voluptatea creată și permanent stimulată a „posedării”. Simbolismul acestei pulsioni vorace este, după cum se știe, unul primitiv: de a distruge, prin introiecție, obiectul pericolului și al angoaselor.

Dispariția voluntară a protagonistului merge în direcția confirmării acestei „logici” pliate perfect pe analizele freudiene ale „pulsunii morții” și „proto-fantasmelor sadice”. Singurul prieten din tinerețe și cele trei amante abandonate, vizitați după douăzeci de ani, îi oferă lui Florent Labrouste dovada rateului existențial al câtorva generații crescute și

educate în spiritul valorilor de după Mai '68. Claire, actrița nerealizată, resemnată la rolul de lector pentru Radio France Culture, al textelor „nederanjate de sens” ale lui Maurice Blanchot, este moștenitoarea unei copilării lipsite de afecțiunea părintească, dar compensate de un imobil într-un cartier prestigios al Parisului, ajunge pe deplin alcoolizată și Labrouste înțelege, aproape satisfăcut, că nimeni nu o mai poate salva, „în afară, poate, de membrii vreunei secte creștine”. Cealaltă pasiune juvenilă, Marie-Hélène, este victima unei angoase paranoide exprimată prin frica generalizată de a trăi, „de soia modificată, de venirea la putere a Frontului național sau de poluarea cu particule fine”. Teama să nu fie distrusă de „obiectele rele” dezvoltă mecanisme patologice de apărare, care-i impun exigențe alimentare imposibile, făcând-o să se hrănească doar cu „ceai verde și semințe de in”. Camille, cea de a treia și singura iubire adevărată, cum va înțelege mult prea târziu eroul acestei odisee psihanalitice, alege calea maternității solitare, consacrandu-se creșterii unui fiu conceput „tehnic” cu un bărbat de la care nu a păstrat decât un cromozom. Istoria Camillei este și ea parcă decupată după tipare freudiene, iar evoluția ei în timp este cât se poate de previzibilă, astfel încât Labrouste trage cu ușurință concluziile asupra destinului și a consecințelor feminității falice: relația ei profundă și exclusivă cu fiul va dura cel mult până la cincisprezece ani, apoi se va instaura jena și nevoia de a distruge acest univers dominat în totalitate de mamă și de cultul matern al sacrificiului, căreia îi va urma „matricidul simbolic” și opțiunea homosexualității ca tentativă de înlăturare a terifiantului feminin.

Dincolo de acest triumfător *quoderat demonstrandum*, istoria Camillei conține câteva pagini de un lirism sfâșietor, pentru care *Serotonina* ar merita să fie trecută pe lista marilor romane de dragoste. Meditația amoroasă a protagonistului face abstracție de întreg imaginarul poetic preexistent, cu toată constelația sa metaforică izvorâtă din suferință sau consolare, atribuindu-i iubirii virtuțile organice ale unui somn reconfortant și sănătos: „eu nu cred să comit o eroare comparând somnul cu dragostea; eu nu cred că greșesc comparând dragostea cu un soi de *vis în doi*, e adevărat, cu mici momente de vis individual, cu mici jocuri de îmbinări și încrucișări, care permit, în tot cazul, transformarea existenței noastre terestre într-un moment suportabil – ceea ce este, la drept vorbind, unica posibilitate” [5, p. 165]. Dar discursul sentimental despre fericirea în doi este la fel de scurt ca și idila însăși. În fond, ceea ce-l interesează pe Houellebecq nu este condiția fericirii, ci interpretarea mutațiilor ei în lumea contemporană.

Întâlnirea protagonistului cu amorurile oflitate ale tinereții sale culminează într-un fel de iluminare violentă și dureroasă a conștiinței. Răvășit, dar încă nu învins, Labrouste produce un discurs de apărare în care s-ar regăsi o întreagă „generație pierdută” de bărbați, pe care spiritul emancipator al epocii i-a surprins nepregătiți. Cu vocea eroului său, Houellebecq spune ce știe mai bine din proprie experiență sau cât a reușit să deslușească din subiectivitatea momentului de care se ocupă: „eu nu am fost *formatat* pentru o asemenea propunere, asta nu făcea parte din *logica* mea, eu eram un modern, iar pentru mine, ca și pentru toți contemporanii mei, cariera profesională a fe-

meilor era o chestiune care trebuia, înainte de orice, respectată, acesta era criteriul absolut, depășirea barbariei, ieșirea din Evul Mediu. (...) mi se pare că atunci îmi era deja frică și deja înțelesesem foarte bine la acea dată că lumea socială era o mașină de distrus dragostea” [5, p. 173]. Până la acest punct, nici un regret, nici un sentiment de vinovăție nu afectează sănătatea morală a eroului povestirii. Înțelegerea mecanicii subconștientului nu-l va conduce decât la un psihoterapeut, la fel de încrezut în primatul realității asupra conștiinței ca și el, care-l va familiariza cu virtuțile compri-matelor de Captorix, făcându-l dependent de „efectul interpretativ” al antidepresantelor: o viață „mai puțin bogată, mai artificială și cu un anume grad de rigiditate”. Abia pe ultima pagină a romanului și numai după ce își calculează matematic posibilitatea sinuciderii prin aruncarea în gol de la înălțime, Labrouste are curajul de a-și recunoaște lașitatea, pecetluind astfel, „testamentară” responsabilitatea masculină pentru apusul fericirii: „Aș fi putut să fac o femeie fericită. Mă rog, două; am spus care.

Totul era limpede, nespus de limpede. Încă de la început. Dar n-am ținut seama de asta. Ne-am lăsat oare ispitiți de mirajul libertății individuale, al unei vieți deschise, cu infinite posibilități? Tot ce se poate; astfel de idei erau în armonie cu spiritul vremii; nu le-am formalizat, n-aveam chef de așa ceva; ne-am mulțumit să ne supunem și să ne lăsăm distruși de ele; și, apoi, vreme îndelungată, să suferim de pe urma lor” [5, p. 300].

Referințe bibliografice

1. Breuning, Loretta Graziano. *Habits of a Happy Brain. Retrain Your Brainto Boost Your Serotonin, Dopamine, Oxytocinand Endorphin Levels*, (traducere în rusă: „Gormoni sciaștia”) Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 2017.
2. Houellebecq, Michel. *Soumission*. Paris: Flammarion, 2015.
3. Houellebecq, Michel. *Sérotonine*. Paris: Flammarion, 2019.
4. Houellebecq, Michel. *Harta și teritoriul*. Iași: Polirom, 2013.
5. Houellebecq, Michel. *Serotonină*. București: Humanitas, 2019.

„Serotonina” lui Michel Houellebecq: un roman al „infernului capitalist”

Rezumat. Prezenta lucrare este o analiză critică a ultimului roman al lui Michel Houellebecq, „Serotonină”, apărut în ianuarie 2019 la Editura Flammarion. Studiul urmărește evoluția tematică a romanelor scriitorului francez pentru a demonstra că întreg universul său narativ este clădit pe ideea unui „eșec civilizațional”. Imposibilitatea fericirii într-o lume conformistă, formalizată și rigidă este tema recurentă a tuturor romanelor lui Michel Houellebecq. Conceptul teologic, filosofic și literar-estetic al fericirii este redus la dimensiunea sa biochimică, de pură secreție hormonală, pentru a sublinia mutațiile incontornabile ale culturii umaniste europene și a deplânge eșecurile și regretele „mamiferului civilizat”. Planul de profunzime al romanului este dominat de căutarea unor răspunsuri și soluții pentru criza spirituală a omului occidental, ce vizează reconfigurarea din temelii a idealurilor, atitudinilor și valorilor fondatoare ale societății.

Cuvinte-cheie: roman, literatură, cultură, umanism, fericire.

“Serotonin” of Michel Houellebecq: a novel of the “capitalist hell”

Abstract. The present work is a critical analysis of Michel Houellebecq’s latest novel, “Serotonin”, published in January 2019 at Flammarion Publishing House. The study follows the thematic evolution of the French writer’s novels in order to demonstrate that his entire narrative universe is built on the idea of a “civilizational failure”. The impossibility of happiness in a conformist, formalized and rigid world is the recurring theme of all Michel Houellebecq’s novels. The theological, philosophical and literary-aesthetic concept of happiness is reduced to its biochemical, of pure hormonal secretion dimension, in order to underline the indisputable mutations of European humanistic culture and to lament the failures and regrets of the “civilized mammal”. The depth plan of the novel is dominated by the search for some answers and solutions for the occidental man’s spiritual crisis, which aims to reconfigure from their basis the ideals, attitudes and founding values of the society.

Keywords: novel, literature, culture, humanism, happiness.